

Друга Всеукраїнська наукова конференція

**«Історія та археологія
України: сучасні
тренди досліджень»**

29 квітня 2026 року

М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського»**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України Науково-дослідного
інституту козацтва при Інституті історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський історико-краєзнавчий музей

**ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ:
СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2026

УДК 94(477)+903(477):(06)

Рекомендовано до друку кафедрою
історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 20 травня 2026 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол №14 від 28 травня 2026 р.

Редакційна колегія:

к.і. н., доцент Сєкєрська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Нікіфорова Н. А. (Одеса) –
відповідальний секретар
д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)
д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)
ас. Родіял Д. О. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка
наукових праць / за ред. О. П. Сєкєрської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної
історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та
археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та
здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній
конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень», яка
відбулася **29 квітня 2026 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто
цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти:

д. і. н., професор Михайлуца М. І.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ВІДОБРАЖЕННЯ ІДЕЙ ГАДЯЦЬКОГО ТРАКТАТУ 1658 РОКУ В УГОДАХ ГЕТЬМАНІВ Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТА П.ТЕТЕРІ З РІЧЧЮ ПОСПОЛИТОЮ <i>Мірошніков Ярослав, Бачинська Олена</i>	c.126
БІОГРАФІСТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, ПОНЯТТЯ ТА МЕТОДИ <i>Нестеренко Тетяна</i>	c.135
СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ <i>Нікіфорова Анастасія</i>	c.141
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ШТАТНА РЕОРГАНІЗАЦІЯ ГУБЕРНСЬКОГО АПАРАТУ ЯК ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕЛІТИ ОДЕЩИНИ (1922 – 1923 РР.) <i>Павлов Роман</i>	c.150
ПОСЕЛЕННЯ ЕПОХИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ ОКТЯБРІ І (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК 1976 ТА 1978 РР.) <i>Пелик Олександр, Снитко Іван</i>	c.156
УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО РОК-КЛУБУ ЕПОХИ 1986-1991 РОКІВ <i>Рачинський В'ячеслав-Елістер, Савченко Віктор</i>	c.166
КУЛЬТИ БОГІВ В ОЛЬВІЙСЬКОМУ ПОЛІСІ <i>Семзеніс Дарія</i>	c.175
ДІЯЛЬНІСТЬ РОБСІЛЬТЕАТРУ ЯК ЧИННИК УКРАЇНІЗАЦІЇ ОДЕЩИНИ (1924 – 1926 РР.): РЕПЕРТУАРНИЙ І ІДЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ <i>Солодка Марія</i>	c.185
СХІДНЕ ПОДІЛЛЯ ЯК КОЗАЦЬКИЙ КРАЙ: ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ (XVII – ПОЧАТОК XVIII СТ.) <i>Сотніченко Олександр</i>	c.191

Анастасія Нікіфорова,
здобувач першого рівня вищої освіти
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Науковий керівник: **Наталія Діанова,**
д.і.н., професор кафедри історії України
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Анотація. Досліджено становище та особливості функціонування православних церков в Україні в умовах російської агресії. Проаналізовано історичні передумови формування конфесійного простору та трансформації православних юрисдикцій. Розглянуто зміни у богослужбових практиках, календарній реформі, мовному питанні та розвитку військового капеланства. Визначено вплив релігійного чинника на суспільну консолідацію. порушено питання можливого особливого статусу Православної церкви України.

Ключові слова: православні церкви, Україна, російська агресія, автокефалія, Томос, релігійна політика, капеланство.

Релігія, як суспільний феномен, відіграє важливу роль у процесах формування державності, національної ідентичності та культурного розвитку. В українському контексті її значення особливо помітне, оскільки історичний розвиток країни супроводжувався складними та неоднозначними конфесійними трансформаціями. Упродовж багатьох століть релігійний фактор на українських землях завжди перебував у тісному зв'язку з політичними та суспільними процесами.

Сучасна Україна є світською державою, в якій законодавчо закріплено принципи свободи совісті та рівності усіх релігійних

конфесій. Водночас релігійний простір країни залишається багатоконфесійним: поряд із православ'ям функціонують Українська греко-католицька церква, римо-католицькі громади, протестантські об'єднання, мусульманські та інші релігійні спільноти. Попри це, православ'я традиційно займає провідне місце в духовному житті суспільства, що зумовлює його значний вплив на суспільні настрої та процеси національної консолідації.

Водночас питання ролі церкви в державному житті залишається дискусійним. Формально відокремлена від держави, вона фактично продовжує впливати на суспільно-політичні процеси, особливо в умовах кризових викликів. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася в 2022 році, суттєво загострила цю проблему, актуалізувавши питання не лише духовної ролі церкви, а й її місця в системі національної безпеки. У таких умовах релігійні інституції можуть виступати як чинником суспільної консолідації, так і потенційним інструментом дестабілізації, що особливо проявляється в контексті існування кількох православних юрисдикцій.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених історії церков та конфесійним трансформаціям в Україні, комплексний аналіз змін у православному середовищі в умовах російського вторгнення залишається недостатньо розробленим. Заслугує на увагу дослідження Ю. Коваленко, присвячене концепції «відкритого православ'я» як зреформованої моделі конфесії, яка орієнтована на запити культури, науки, філософії та сучасних технологій [1]. Окремі дослідники приділяють увагу створенню інституту капеланства та його місця в структурі ЗСУ. Зокрема, В. Зуйков проаналізував особливості капелансько-волонтерського служіння на передовій та його роль у забезпеченні духовної і психосоціальної підтримки військових. При цьому він підкреслив поліконфесійний склад капеланів, значну частину яких становлять протестанти [2]. Проте в цілому зазначена проблема не досліджена, що додає актуальності представленій публікації.

Мета публікації полягає в комплексному дослідженні становища православних церков в Україні в умовах російської агресії, аналізі їх ролі в суспільстві та визначенні перспектив розвитку державно-церковних відносин. Окремого наукового інтересу набуває питання можливого особливого статусу Православної церкви України як

чинника культурної консолідації та зміцнення гуманітарної безпеки держави.

Сучасне православне християнство в Україні не є монолітним. Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. виникло кілька православних конфесій: Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП), Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ) та Православна церква України (ПЦУ).

УПЦ МП на чолі з Володимиром (Сабоданом) зініційована в травні 1992 року на архієрейському соборі в Харкові, проведеному за вказівкою Московського патріархату. Фактично це була відповідь Москви на спробу УПЦ та її митрополита Філарета (Денисенка) в 1991 р. отримати канонічну незалежність від РПЦ. Це рішення тоді підтримали глави помісних православних церков, будучими переконаними, що таким чином УПЦ МП буде рухатися до своєї автокефалії законним шляхом [3, с. 235].

Проте, упродовж значного періоду часу ця Церква залишається канонічно залежною, а її ієрархи посідали важливі місця в Св. Синоді РПЦ. Варто зазначити, що вона має найбільшу кількість релігійних громад та віруючих на території України.

У 2018 році вийшов закон про зміну назв релігійних організацій, керівний центр яких знаходився на території країни-агресора щоб унеможливити обман віруючих та суспільства. Попри рішення Конституційного суду України, він так і не був втілений у життя.

Повномасштабне вторгнення 2022 року актуалізувало питання ролі УПЦ МП у суспільно-політичному просторі України. Пряма публічна підтримка Московським патріархатом військової політики Кремля, безліч зафіксованих випадків колабораціонізму окремих священнослужителів і поширення ідеології «русского мира» – усе це посилює кризу довіри до цієї Церкви.

У травні 2022 року Собор УПЦ МП засудив російську агресію та позицію патріарха РПЦ Кирила щодо війни в Україні. Він проголосив повну самостійність УПЦ та її незалежність від РПЦ. Тоді ж прийнято деякі зміни до Статуту, де задекларовано адміністративну та канонічну самостійність і повне відмежування від РПЦ. До того ж, прибрано приставку МП (Московський патріархат) з назви Церкви, яка почала називатися Українською православною церквою (УПЦ), Митрополит Київський і всієї України Онуфрій припинив членство у Священному Синоді РПЦ [4]. При цьому УПЦ не набула автокефального статусу й

жодна помісна церква не визнала УПЦ окремою структурою. Підтвердженням став висновок релігієзнавчої експертизи щодо Статуту УПЦ та наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом, проведеної на замовлення Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, підписаний Головою Експертної групи професором Олександром Саганом. Члени експертної групи зазначили, що «прийняття нової редакції Статуту УПЦ не призвело до розриву її церковно-канонічного зв'язку з РПЦ. Вона не діє як самостійна (автокефальна) Церква і не проголошує власної самостійності (автокефалії). Жодних документів чи дій, які би свідчили про трансформацію УПЦ в самостійну відносно РПЦ релігійну організацію, членами Експертної групи не виявлено» [5].

У відповідь в Україні прийнято закон, що вимагає від УПЦ повністю розірвати зв'язки з РПЦ до 18 серпня 2025 року, який поки що не реалізований.

У червні 1992 року на противагу УПЦ МП була утворена Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП). Проте вона не отримала належної підтримки віруючих і чисельність її громад значно поступалась УПЦ МП. Важко не погодитись із позицією О. Сагана, який розглядає «кризові процеси у православ'ї України в історичних та геополітичних вимірах відносин Україна – Росія, які нині відбуваються. Адже фактично проблеми нашого православного життя (і це не вперше так) сфабрикувала Російська церква з чітко визначеними намірами – не допустити відокремлення від себе православ'я України» [6, с. 222]. Історія розвитку цієї Церкви не відзначалась стабільністю, а сама вона не отримала визнання помісних церков [7, с. 244]. Попри відсутність загальновизнаного канонічного статусу, УПЦ КП відіграла ключову роль у консолідації проавтокефального руху і стала головним учасником Об'єднавчого собору 2018 р. [8].

УАПЦ сформувалася у 1921 р. як перша спроба незалежної національної православної інституції, зазнала переслідувань у радянський період і відродилася наприкінці 1980-х років. Попри те, що ця Церква першою проголосила свою автокефалію, через порушення керівництвом канонічного порядку її утворення, вона була позбавлена євхаристійного спілкування з жодною Помісною Православною Церквою світу. Це свідчить про невизнання статусу автокефалії та належність до Вселенської Православної Церкви [3, с. 232-233]. У 2018 році УАПЦ взяла участь в Об'єднавчому соборі й увійшла до складу ПЦУ, припинивши існування як окрема юрисдикція [9].

Важливим етапом новітньої історії стало утворення Православної церкви України та отримання Томоса про її автокефалію, що засвідчило прагнення до церковної незалежності та духовної самостійності. ПЦУ постала 15 грудня 2018 року на Об'єднавчому соборі в Києві за участю ієрархів УПЦ КП, УАПЦ та окремих представників УПЦ МП. 6 січня 2019 року Вселенський патріарх надав їй Томос про автокефалію, що визначило її канонічний статус як незалежної церкви [10, 11]. Процес утвердження ПЦУ, однак, на превеликий жаль не усунув конфліктів – він лише трансформував їх: поряд із міжюрисдикційним протистоянням виникли внутрішні суперечності щодо легітимності, влади та майна. Та попри це, саме ПЦУ сьогодні максимально і принципово демонструє засудження російської агресії та підтримку українських військових [11].

Повномасштабна російська агресія запустила кілька важливих трансформацій в релігійному житті. У 2022 році гостро постало питання календарної реформи, адже користування юліанським календарем, головним популяризатором якого є РПЦ, Україна фактично продовжувала перебувати в орбіті «руського міра». Процес відбувався поетапно: 18 жовтня 2022 року Священний синод ПЦУ дозволив різдвяне богослужіння 25 грудня; 24 травня 2023 року Архієрейський собор ухвалив перехід на новоюліанський календар; 27 липня 2023 року це рішення затвердив Помісний собор. Юліанський календар назавжди асоціюватиметься тепер із РПЦ і «руським міром».

Важливим питанням сучасного церковного життя залишається мова богослужіння. В умовах війни це дискусійне питання набуло нового – ідеологічного забарвлення. Якщо в УГКЦ та ПЦУ богослужіння відбуваються українською, то в УПЦ, як і в РПЦ, – малозрозумілою парафіянам церковнослов'янською, яку помилково позиціонують з мовою Кирила і Мефодія. Проте ця мова за довгий період свого існування зазнала значних змін та нововведень, узаконених російською церквою у XVIII ст.

Ще одним вагомим моментом під час богослужіння є згадування імені російського патріарха Кирила, що свідчить про канонічне підпорядкування УПЦ Московському патріархату. Відповідно до рішень травневого Собору 2022 року значна частина духовенства УПЦ відмовилась від цього ритуалу, що є своєрідним церковним спротивом Москві під час російської агресії.

Російсько-українські військові дії спричинили формування інституту військового капеланства, що стало принципово новою

практикою для Православної церкви в Україні. Православними капеланами здебільшого є священники ПЦУ, які на фронті стали духовною опорою та підтримкою для українських захисників [2, с. 83-85].

З кожним разом, як піднімається тема православ'я в Україні, не раз зауважують: церква не є державною – і, мовляв, це добре. Але чи так це насправді? Тема одержавленості церкви в більшості випадків зустрічає негатив, який ґрунтується на двох аргументах. Перший – свобода: якщо державною буде лише одна церква, для неї з'являться обмеження і навіть обов'язки. Другий – повага до інших релігій: чи буде справедливо вважати православну церкву невід'ємною частиною держави, ігноруючи іслам, юдаїзм, греко-католицизм? Невже мусульманам також не можна надати статус державної релігії?

Твердження про те, що «державною релігією в Україні може бути лише православ'я через її слов'янський характер», має ознаки радикалізованої позиції. Воно поєднує релігію з етнічним походженням і апелює до ідеї культурної однорідності, що суперечить принципам демократичної держави. По-перше, Україна є світською державою, де законодавчо закріплено свободу совісті й рівність усіх релігій – жодна конфесія не може бути державною в юридичному сенсі. По-друге, українське суспільство є історично багатоконфесійним: греко-католицизм, римо-католицизм, іслам, юдаїзм, протестантизм – усі вони є невід'ємною частиною України. Зведення ідентичності до «слов'янсько-православної» виключає значну частину громадян. По-третє, зв'язування релігії з «чистотою слов'ян» наближається до етноцентричних концепцій, які історично призводили до дискримінації.

Професор А. Колодний стверджує, що ми не розбудуємо Українську державу без Української православної церкви. Але разом із цим, православ'я не може бути державною релігією та державною ідеологією в поліконфесійній країні. Доцільніше вважати Україну християнською державою [7, с. 29]. Питання ролі релігії в Україні варто розглядати не в категоріях домінування чи виключності, а крізь призму історичної традиції, культурної спадкоємності та сучасних викликів безпеки.

Україна сформувалася як держава з глибокою православною традицією, яка відіграла значну роль у становленні її духовної культури, освіти та суспільних цінностей. У цьому сенсі надання ПЦУ особливого статусу може розглядатися як визнання її історичної ролі у

формуванні національної ідентичності. Така модель могла б слугувати інструментом культурної консолідації суспільства – особливо в умовах тривалої військових дій з Російською Федерацією. ПЦУ як автокефальна, національно орієнтована церква потенційно може виконувати роль духовної основи держави без заперечення релігійного різноманіття. Йдеться не про монополію, а про символічне закріплення тієї традиції, яка історично була визначальною для більшості населення.

Водночас питання впливу зовнішніх релігійних центрів виходить за межі суто духовної площини – воно пов'язане з гуманітарною безпекою держави. Підтримка власної, національно орієнтованої церкви може розглядатися як механізм зменшення зовнішнього впливу й утвердження духовної самостійності. Йдеться про усвідомлення права українського народу на власну духовну традицію і прагнення до самостійності – в тому числі релігійної.

Будь-яке надання ПЦУ особливого статусу має бути чітко зрівноважене правовими гарантіями для всіх інших конфесій. Така модель дозволяє поєднати ідею національної самобутності із сучасними демократичними стандартами – і уникнути переходу до радикальних або дискримінаційних форм.

Православна церква в Україні в умовах російської агресії перейшла від фрагментованого конфесійного простору до активного суспільного суб'єкта. Повномасштабне вторгнення 2022 року прискорило інституційне становлення ПЦУ, поглибило кризу довіри до УПЦ МП і запустило необоротні процеси деколонізації релігійного простору: календарну реформу, мовне оновлення, формування капеланства та рух церковного спротиву. Центральним дискусійним питанням залишається місце ПЦУ в системі державних інститутів – не як юридично державної церкви, але як інституції, що потенційно здатна виконувати роль духовної основи нації в умовах збройної боротьби за існування.

На сучасному етапі Церква потребує переосмислення свого історичного досвіду. Вона має подолати залежність від політичних ідеологій та налагодити перспективні партнерські відносини з державою та суспільством. В умовах російської агресії українське православ'я повинне стати на шлях оновлення за рахунок наближення до проблем сучасності та поглиблення соціальної доктрини Вселенського патріархату, щоб не просто вижити, але й мати перспективу для свого майбутнього [1].

Перспективи подальших досліджень пов'язані із соціологічним виміром конфесійних змін, правовим регулюванням державно-церковних відносин і компаративним аналізом досвіду інших країн, де Православна церква відіграє особливу культурно-державну роль.

Список використаних джерел

1. Коваленко Ю. І. Концепція «відкритого православ'я»: функціональність та перспективи розвитку : дис. ... канд. філос. наук. Київ : Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0421U103421> (дата звернення: 15.04.2025).
2. Зуйков В. Капелансько-волонтерське служіння як форма духовної і психосоціальної підтримки військових на передовій. *Вісник Львівського університету. Збірник наукових праць*. 2025. Вип. 60. С. 83-89.
3. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні в національному та європейському контекстах : навч. посіб. Одеса, 2018. 256 с.
4. Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року. URL: <https://uoc-news.church/2022/05/27/postanova-soboru-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-27-travnja-2022-roku/#25-04-2026> (дата звернення: 15.04.2025).
5. Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління Української Православної Церкви на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. URL: <https://dess.gov.ua/vysnovok-relihiiieznavchoi-ekspertyzy-statutu-pro-upravlinnia-ukrainskoi-pravoslavnoi-tserkvy/> (дата звернення: 15.04.2025).
6. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект : монографія. Київ : Світ Знань, 2001. 255 с.
7. Колодний А.М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. Львів : Сполом, 2005. 336 с.
8. Історичний шлях Української Православної Церкви Київського Патріархату. УПЦ КП : офіц. сайт. URL: <https://www.cerkva.info/history> (дата звернення: 12.04.2025).
9. Єленський В. Є. Релігійна свобода і безпека у воюючій країні: випадок України. Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/elenskyi_religiina.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

10. Томос про автокефалію Православної церкви України : повний текст. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2614225-tomos-povnij-tekst-ukrainskou.html> (дата звернення: 12.04.2025).

11. Історія ПЦУ. Православна церква України : офіц. портал. URL: <https://www.pomisna.info/uk/tserkva/istoriya> (дата звернення: 12.04.2025).

*Anastasiia Nikiforova,
scientific supervisor Nataliia Dianova*

THE STATUS OF ORTHODOX CHURCHES DURING THE PERIOD OF RUSSIAN AGGRESSION

Abstract. *This study examines the status and operational characteristics of Orthodox churches in Ukraine amid Russian aggression. It analyzes the historical preconditions for the formation of the confessional landscape and the transformation of Orthodox jurisdictions. The study also examines changes in liturgical practices, calendar reform, language issues, and the development of military chaplaincy. The influence of the religious factor on social consolidation is identified. The issue of a possible special status for the Orthodox Church of Ukraine is raised.*

Keywords: *Orthodox churches, Ukraine, Russian aggression, autocephaly, Tomos, religious policy, chaplaincy.*

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2026. 274 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли дослідницькі нароби молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти першого – другого рівнів, які були оприлюднені на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень» 29 квітня 2026 року у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Видання розраховане на дослідників-істориків, викладачів, здобувачів освіти і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Родіяд Д. О.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.

Одеса 2026